
МЕТОДОЛОГІЯ І ТЕОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 378

DOI 10.31654/2663-4902-2019-PP-4-8-18

Кононко О. Л.

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної освіти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

**СОЦІАЛЬНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В РАНЬОМУ ОНТОГЕНЕЗІ:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ**

У статті обґрунтовано концептуальні та технологічні аспекти соціально-морального виховання в ранньому онтогенезі. Актуальність дослідження визначається: браком теоретико-експериментальних досліджень вказаного напрямку, виконаних на дітях старшого дошкільного віку; зміною соціальних реалій України, пов'язаних з трансформацією суспільних цінностей, домінуванням прагматичних орієнтацій над морально-духовними; затребуваністю педагогічною практикою розробок методичної спрямованості щодо оптимізації процесу соціально-морального виховання у дошкільному закладі та сім'ї. У дослідженні визначено критерії, показники та чотири типи соціально-моральної вихованості дітей старшого дошкільного віку – гармонійно-конструктивний, частково збалансований, дисгармонійний, деструктивний; схарактеризовано особливості знань дошкільників про зміст понять "соціальний" та "моральний"; їхнє емоційно-мотиваційне ставлення до моральних норм, соціальних оцінок і меж припустимої поведінки; сформованість у них реальних навичок соціально-моральної активності в різних сферах життя та видах діяльності. Розкрито структурну та змістову характеристики кожного типу соціально-моральної вихованості дошкільників. Розроблено та описано стратегію упровадження у практику педагогічних умов оптимізації виховного процесу, спрямованих на забезпечення балансу соціального і морального в розвитку дітей 5–6 років. До основних педагогічних умов оптимізації віднесено: реалізацію суб'єкт-суб'єктних відносин педагога і дітей дошкільного віку; сприяння актуалізації їхнього природного потенціалу шляхом заохочення до самостійності, прийняття власних рішень, здійснення свідомого вибору; підтримка прагнення дошкільників до самовираження у соціально прийнятний спосіб; формування в них емоційної сприйнятливості та чуйності; виховання совісті як внутрішньої етичної інстанції; розвиток креативності як базової якості особистості й запоруки життєвого успіху.

Ключові слова: картина соціальної реальності дошкільника, соціально-моральне виховання, структурні та змістові характеристики соціально-моральної вихованості, педагогічні умови оптимізації виховного процесу, технологія соціально-морального виховання дошкільника.

Постановка проблеми. Інтегративна категорія "соціально-моральне виховання" широко вживається у психолого-педагогічній літературі, проте досі її доводиться кваліфікувати як недостатньо чітко визначену й обґрунтовану. Оперуючи нею, фахівці присвячують дослідження окремо соціальному і моральному вихованню особистості. До того ж до сьогодні переважають публікації означеного напрямку практиків та публіцистичні матеріали. Доводиться констатувати: у вітчизняній педагогіці взагалі, у дошкільній зокрема, бракує праць теоретико-експериментальної спрямованості з проблеми соціально-морального виховання дошкільного віку. Актуальність дослідження визначається високою соціальною затребуваністю як концептуальних засад соціально-морального виховання дітей дошкільного віку в умовах інтенсифікації та глобалізації життя, трансформації системи цінностей, домінування прагма-

тичних орієнтацій над морально-духовними, так і розробок методичного характеру з різних аспектів складної наукової проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняттям "соціальний" фахівці позначають усе, що стосується життя дитини в соціумі. За даними психологів і педагогів, воно тісно пов'язане з поняттями *соціалізація* (І. Кон), *соціальний розвиток* (В. Зеньковський), *соціальна компетентність* (О. Кононко). Оперуючи поняттям "*соціальний*", фахівці мають на увазі сукупність соціальних процесів, завдяки яким дитина дошкільного віку засвоює і відтворює певну систему знань, норм, цінностей, зразків поведінки, які дозволяють їй повноцінно функціонувати. *Соціальне* проявляється скрізь, де дія дитини зіставляється з дією інших людей – дорослих та однолітків, акумулює знання, досвід, традиції, здібності, виражає характер використання соціальних резервів суспільства, колективу, групи й особи для свого оптимального розвитку.

Аналізуючи сучасну соціальну реальність, Є. Армер акцентує увагу на важливості формування у дитини дошкільного віку її адекватної картини, під якою розуміється системний погляд особистості на суспільство, систему знань, яка забезпечує включення у культурний контекст, визначає вибір засобів розв'язання соціально-моральних проблем. Як зазначає фахівець, картина соціальної реальності починає формуватися тоді, коли дитина перетворюється на активного суб'єкта, здатна не лише сприймати соціальний світ, а й створювати свій індивідуальний образ соціального довкілля, брати в соціальному житті активну участь [1].

За даними дослідження О. Воннерук, сучасна соціальна реальність є потоком безкінечних ситуацій, завдяки яким особистість ідентифікує або відрізняє, виокремлює себе. Автор акцентує увагу на індивідуальному способі включення особистості у соціальний світ, який характеризується нестабільністю, зростанням ризиків, появою тривожних станів, зміною соціальних ролей і норм, розмиванням субкультур. На думку О. Воннерук, сучасну соціальну реальність характеризують процеси ігроізації, міфологізації, карнавалізації, інфантилізації, підвищення ролі в житті віртуальної реальності. Автор оперує поняттями "кризовий соціум", "дезорганізоване суспільне життя" і зазначає: індивідуалізм виникає внаслідок розмивання сутності суспільства, втрати молодим поколінням відчуття дійсності, стабільності [2].

Е. Андрєєв характеризує дві основні відмінності сучасного соціального світу: з *одного боку*, вказує на надзвичайно масштабні, глобальні і швидкі темпи змін; зазначає, що соціальна реальність стає усе більш складною і різноманітною, неоднозначною і невизначеною, вразливою і небезпечною; з *іншого* – наголошує на підвищенні ролі суб'єктності, внутрішнього духовного світу особистості як важливого джерела суспільного розвитку; актуалізує необхідність формування у сучасному глобалізованому та індивідуалізованому світі нового світогляду; підкреслює важливість виховання в особистості орієнтації на духовну культуру [3].

З огляду на важливість аналізу соціального руху зростаючої особистості в онтогенезі, підхід до виховання етичних норм поведінки як до *моральної проблеми соціального значення* та базуючись на узагальненнях В. Зеньковського, О. Запорожця, М. Лісної, А. Рузької, ми звели у таблиці 1 дані щодо динаміки соціального розвитку дитини від народження до 6/7 років.

Таблиця 1

Етапи соціального розвитку дитини

Вік	Особливості соціального розвитку
1	2
Немовля	З допомогою рідних дорослих малюк осягає ази спілкування, використовує такі засоби, як рухи, міміку та звуки.
6 місяців – 2 роки	Спілкування дитини набуває характеру практичної взаємодії з дорослим; дитина звертається за допомогою, спільно з ним діє.
3 роки	Дитина прагне спілкуватися з однолітками, входить у дитяче середовище, приймає його норми і правила. Рідні дорослі підказують, як слід вчиняти, пояснюють, чому не слід брати чужого, виявляти жадібність, ображати дітей; навчають бути терплячими, ввічливими, товариськими.

Продовження таблиці

1	2
4–5 років	Дитина задає безліч запитань про усе на світі; спілкування емоційно забарвлене, спрямовується на пізнання нового. Основним засобом спілкування стає мовлення.
6–7 років	Період важливий для становлення особистості та громадянськості дитини. Комунікація набуває особистісної форми, дитина потребує багатьох життєво важливих для неї пояснень, порад, підтримки, розуміння та схвалення дорослих як зразків для наслідування стилю спілкування. Починає розвиватися індивідуальність.

З огляду на тісний зв'язок соціального і морального становлення особистості доцільним є посилання, на думку філософа О. Разіна, який виховання етичних норм поведінки кваліфікує як *моральну проблему соціального значення*. Згідно його позиції у суспільстві *мораль виконує функцію соціального регулятора*, за допомогою якого координується поведінка людей та зберігається життєздатність соціальної системи в цілому [4].

Оперуючи поняттям "*моральність*", більшість фахівців мають на увазі відповідність поведінки дошкільника нормам моралі, відповідну спрямованість його особистості, переконання й засновану на них активність. Отже, по суті, мораль визначається як *загальна ціннісна основа культури*, яка спрямовує активність на утвердження самоцінності особистості та рівності людей у праві на повноцінне життя та реалізацію себе в ньому.

Один з провідних вітчизняних дослідників проблеми морального виховання І. Бех акцентує увагу на різних її аспектах, зокрема, на осмисленні суті морального розвитку особистості, на важливості формування в неї духовних цінностей; виховання, миролюбності як актуальної для сьогодення моральної якості; прищепленні дитині моральної культури. На думку І. Беха, моральність є формою суспільної свідомості відносно двох сфер – світу людей і світу речей, виступає як суб'єкт-суб'єктне, так і суб'єкт-об'єктне ставлення. Вказаний фахівець вважає, що моральне виховання потребує комплексного впливу на особистість, формування єдності моральної свідомості, моральних почуттів і поведінки [5, с. 272].

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу положення Р. Буре стосовно того, що мораль, як система норм і цінностей, орієнтує особистість на благо інших, звернена до них, вимагає не лише добродійних і справедливих дій, але й того, щоб вони були навмисними, вільними та безкорисними. Мораль як соціальне явище, на думку автора, породжується необхідністю узгодження поведінки кожної окремої особи з інтересами інших людей та суспільства [6].

Проблема морального виховання була і залишається предметом уваги багатьох фахівців. Психологічні аспекти розкрито у працях І. Беха, Л. Божович, Л. Виготського, Д. Ельконіна, О. Запорожця, І. Когана, О. Кононко, Г. Люблінської, Р. Павелківа, Т. Титаренко, П. Якобсон та інших фахівців; педагогічні – у працях Л. Артемової, Р. Буре, І. Дичківської, Р. Жуковської, О. Кошелевої, В. Кузя, Т. Маркової, Д. Менджевицької, Т. Поніманської та інших.

За визначенням Т. Поніманської, моральний розвиток є основою особистості, виявляється у сповідванні нею системи поглядів, уявлень, норм оцінок, що регулюють поведінку. Автор підкреслює: на етапі дошкільного дитинства моральне виховання набуває особливого значення, а успішність процесу становлення моральності залежить від єдності моральної свідомості і поведінки. Фахівець зазначає, що визначальною є роль дорослого як "соціального провідника", зразка для наслідування, організатора соціального досвіду дитини [7].

Мета статті: розкрити теоретичні та технологічні аспекти соціально-морального виховання дитини дошкільного віку; визначити критерії, показники та типи її соціально-моральної вихованості; схарактеризувати умови оптимізації виховного процесу зазначеної спрямованості.

Виклад основного матеріалу. Ми виходили з розуміння, що поняття "соціально-моральний" – інтегральне за своїм характером і передбачає реалізацію одночасно двох векторів виховної роботи: з одного боку, спрямованого на соціум, міжособистісну та ділову взаємодію дошкільника з оточуючими людьми; з іншого –

на засвоєння нормативів, оцінок, меж, що орієнтують його, регламентують та контролюють поведінку та діяльність.

Згідно підходу провідних фахівців методологічну основу соціально-морального розвитку і виховання дітей дошкільного віку складають: філософське вчення про мораль, її функції, походження; розуміння соціального і морального розвитку як процесу входження дитини в культуру; теорія розвитку особистості як суб'єкта життєдіяльності; уявлення про провідну роль виховання у соціально-моральному розвитку особистості.

Теоретичні основи соціально-морального виховання дошкільників заклали Р. Буре, О. Виноградова, Г. Годіна, О. Демурова, О. Запорожець, О. Суровцева, Т. Маркова, В. Нечаєва, Л. Пеньєвська, які виділили чотири етапи формування особистості в процесі соціально-морального виховання:

I етап – формування соціальних емоцій і моральних почуттів;

II етап – накопичення знань та формування моральних уявлень;

III етап – перехід знань у переконання, формування на цій основі світогляду та ціннісних орієнтацій;

IV етап – перетворення переконань на моральну поведінку.

Відповідно до виділених етапів вказані вище фахівці актуалізують такі завдання соціально-морального виховання:

- розвиток моральної свідомості;
- виховання соціальних емоцій, моральних почуттів і ставлень до себе та оточуючої дійсності;
- плекання моральних якостей, активного їх прояву у діяльності та вчинках;
- формування доброзичливих взаємин, зачатків колективізму;
- закладання основ корисних навичок і звичок.

За визначенням С. Буре, соціально-моральне виховання є активним процесом входження дитини у соціальне середовище, засвоєння моральних норм і цінностей, формування моральної свідомості, розвиток моральних почуттів, якостей та звичок. Результатом соціально-морального виховання виступає соціально-моральна вихованість як інтегративна якість особистості, що проявляється в чуйному ставленні до оточуючих, любові та турботі про них. Вказаний автор підкреслює: соціально-моральна вихованість – важлива складова особистісного розвитку дитини дошкільного віку, якою засвідчується міра її культури – сукупність знань про оточуючий світ і себе, почуттів, умінь, навичок, способів дій.

Як підкреслює Р. Буре, дитина старшого дошкільного віку усвідомлює об'єктивну доцільність та справедливість моральних норм, розуміє їх значущість у ситуаціях вибору. У зв'язку з цим автор акцентує увагу на необхідності вдосконалення методів і засобів сприяння соціальному становленню особистості, її розвитку в якості суб'єкта реалізації своїх потреб, інтересів і устремлінь. Фахівець актуалізує необхідність внесення дорослим змін у характер спілкування з дитиною, врахування її зрослих можливостей.

Згідно з даними дослідження Р. Буре результатом адекватних впливів батьків і педагогів виступає розвиток у дошкільника соціальних почуттів – задоволення – незадоволеності собою, власної гідності, сорому, провини, совісті. Дитина починає оцінювати себе з позиції "Я серед людей", "Я разом з людьми", завдяки чому методи морального виховання спрямовуються на формування власного практичного досвіду. Автор радить ставити дитину в умови, за яких вчинок, що відповідає моральній нормі, стає для неї особистісно значущим, набуває смислу. Це уможлиблюється в ході тісної взаємодії дітей з педагогом, який бере до уваги судження, наміри, інтереси дошкільника [6].

До *результатів* соціально-морального виховання зазначені вище науковці відносять:

- *соціальні та моральні почуття*: переживання, пов'язані із задоволенням дитиною прагнення дотримуватися вимог суспільного життя, моральних норм, очікуванням схвалення дорослих (сором, провини, співчуття, совість, обов'язок, любов тощо);
- *соціально-моральну культуру*: ступінь сприйняття зростаючою особистістю культури суспільства, міра пізнання нею гуманних норм і принципів моралі, підкорення своєї поведінки моральним правилам і суспільним вимогам, надання переваги моральним вчинкам, вияву культури почуттів і поведінки;

• *соціально-моральні якості*: складні соціально та біологічно обумовлені компоненти особистості, які визначають стійкий характер моральної поведінки у різних життєвих ситуаціях, соціально схвалювані та прийнятні форми її самовираження;

• *соціально-моральні цінності*: орієнтири у соціальній поведінці особистості, які дозволяють оцінити явища, дії, вчинки, уявлення про добро і зло.

Зміст соціально-морального виховання включає формування соціально-моральної *культури особистості* та її окремих компонентів: формування мотиваційно-поведінкового, емоційно-чуттєвого і когнітивного компонентів. Як зазначає С. Козлова, означені компоненти формуються і складаються в єдину систему в ході систематичної виховної та навчальної діяльності педагога. Їх зміст підбирається відповідно до програмних вимог щодо соціального та морального розвитку й виховання дітей дошкільного віку [8].

Як підкреслює О. Кошелева, важливу роль у соціально-моральному вихованні відіграє *емоційний розвиток* дошкільника, його сприйнятливості до зовнішніх впливів, уміння регулювати свій стан і настрої. На думку автора, відчуття емоційного комфорту, уміння долати емоційний дискомфорт, здатність утримуватися від негативних переживань – запорука оптимістичного світобачення зростаючої особистості [9].

Підкреслюючи роль емоцій у соціально-моральному розвитку дошкільника, В. Зеньковський зазначає, що тайна соціального зближення дітей знаходиться в їхній *емоційній чуйності*, яку автор кваліфікує як "емоційний резонанс". Вказуючи на значення у налагодженні контактів дошкільників допитливості, інтересу, привабливості іншої дитини, автор вказує: сила й міцність соціальних зв'язків безпосередньо залежить від сили почуттів дітей.

В. Зеньковський наголошує на необхідності забезпечення балансу *індивідуального* та *соціального* начал, інтересів особистості та дитячого колективу. Згідно його позиції індивідуальна самосвідомість міцнішає саме в міру розширення соціальних зв'язків: чим вони ширші, тим більш вільною і незалежною стає особистість. З посиленням соціальних зв'язків дитина змушена підкорятися усе більшій кількості соціальних впливів, проте саме цей факт вивільнює її індивідуальність, яка стає усе більш різносторонньою, багатогою і незалежною. Отже, благо індивідуальності полягає у посиленні та розширенні моральної за змістом та активної за характером соціальної діяльності [10, с. 312–313].

На основі аналізу наукових джерел у нашому дослідженні визначено критерії та показники оцінки рівня соціально-моральної вихованості дитини 5–6 років. Узгальнену інформацію подано у таблиці 2.

Таблиця 2

Критерії та показники соціально-моральної вихованості дошкільника

Критерії 1	Показники 2
1. Міра засвоєння та усвідомлення змісту і суспільної значущості основних моральних норм і правил, соціально-моральних якостей.	Знання основних моральних норм і соціальних регламентів; усвідомлення змісту базових соціально-моральних якостей: <i>працелюбності, відповідальності, бережливості, доброзичливості, чуйності, справедливості, правдивості, власної гідності</i> ; розуміння і пояснення змісту та значущості співчуття, усвідомлення стану неблагополуччя іншої людини; уявлення про наслідки порушення моральних правил для спільної діяльності, настрою оточуючих людей та самого себе; здатність диференціювати соціально схвалювану, прийнятну і неприйнятну поведінку; адекватна оцінка себе як виконавця моральних норм та соціальних правил; компетентна вербалізація суджень.

Продовження таблиці

1	2
<p>2. Збалансованість позитивно забарвлених соціально-моральних почуттів і ціннісних ставлень до людей, культури, природи та власного "Я".</p>	<p>Гармонійне поєднання почуттів любові до праці, рідних та друзів, до культури, до Батьківщини, до себе; сформованість емоційної сприйнятливості, доброти, чуйності, співпереживання, вдячності, справедливості, гідності; здатність цінувати себе та шанувати інших за доброту, готовність підтримати та допомогти; прагнення стати кращим, заслужити визнання значущих людей та відчувати задоволення собою; вибірковість у проявах симпатії; вербалізація переживань та їх супровід відповідною мімікою.</p>
<p>3. Міра та стабільність прояву соціально-моральних умінь, навичок, звичок, особистісних якостей.</p>	<p>Дотримання моральних норм, урахування соціальних обмежень у різних сферах життя та видах діяльності; узгодження власних інтересів з потребами та вимогами групи; уміння домовлятися, укладати доцільні угоди, відстоювати справедливість, поступатися, визнавати досягнення інших; перетворення прагнення бути приємним і корисним на звичку; практична демонстрація свого співпереживання однолітку (погладжування, допомога, пригощання, дарування).</p>

З огляду на те, що визначальною для оцінки соціально-моральної вихованості дошкільників є *чуйність*, якою засвідчується їхнє уміння брати до уваги інших людей, відгукуватися на їхні потреби, узгоджувати власні інтереси з груповими, виявляти співчуття й товариськість. Основним дослідницьким контекстом виступала групова діяльність, в ході якої між дошкільниками виникали суперечки та конфлікти. У протоколах спостережень фіксувалися:

- *характеристика ситуації*, в якій виник моральний конфлікт;
- здатність дитини розпізнавати *стан неблагополуччя інших*, визначати його причини;
- *уміння проявляти співрадість й співчуття* до інших;
- *типовий спосіб* прояву співпереживання (емоційний, вербальний, практичний);
- *спрямованість* чуйності (на усіх, на значущих, лише на приємних, на конкретних людей, на тварин, на рослини);
- *мотиви чуйності* (соціальний, особистісний);
- *стабільність* прояву чуйного ставлення;
- *варіанти* прояву чуйності *хлопчиками і дівчатками*.

Нами бралися до уваги: *організація діяльності* (один командує, інший виконує команди; діють разом); *послідовність дій* (визначала одна дитина; визначали спільно, обговорювали); *розподіл обов'язків* (що кому дісталось, хто і як це визначив); *ставлення до труднощів* (кому дісталася складніша, а кому – простіша; як враховувалися уміння кожного); *характер взаємодії* (домовленості, угоди, поступки, наполягання на своєму, конфлікти та способи їх розв'язання); *пропозиції допомоги, вияв чуйності* (хто і в яких випадках ініціював); вербальні, емоційні та практичні *реакції*; *самооцінка* кінцевого продукту (адекватна-неадекватна); *оцінка* кожним свого особистого внеску; *задоволення-незадоволення* спільним продуктом та спілкуванням.

Завдяки детальній реєстрації поведінкових проявів було одержано інформацію про такі прояви соціально-моральної вихованості дошкільників:

1. Соціальні емоції (розуміє переживання однолітків, адекватно реагує на їхні невдачі, виявляє турботу, готовність допомогти, мотивує своє рішення співчуттям; на невдачі інших реагує байдуже або неадекватно, не виявляє співчуття та турботи).

2. Характер соціально-моральної поведінки (поведінка стабільна, позитивно спрямована, ввічлива, тактовна; поведінка ситуативна, різної модальності; поведінка стабільна, проте негативно спрямована, соціально неприйнятна).

3. Саморегуляцію поведінки та діяльності (завжди дослухається порад і зауважень, не порушує правил, у некомфортних умовах виявляє терплячість, рівновагу, утримується від образ, агресії, принижень; періодично або часто поводить себе нестримано, агресивно, порушує норми, не стримує себе).

4. Об'єктивність оцінки та самооцінки (адекватність оцінки поведінки інших та своєї власної, її аргументованість; збалансованість критичності й самокритичності).

Одержана під час виконання досліджуваними 5–6 років спільної діяльності інформація у поєднанні з даними спостережень уможливила визначення типів їхньої соціально-моральної вихованості. Структурну та змістову характеристики типів соціально-моральної вихованості дітей згідно визначених вище критеріїв і показників подано у таблиці 3.

Таблиця 3

Структурно-змістова характеристика типів соціально-моральної вихованості дошкільника

Типи	Структурна характеристика соціально-моральної вихованості	Змістова характеристика соціально-моральної вихованості
1	2	3
Гармонійно-конструктивний	<i>Знання</i> досить глибокі, широкі, різносторонні, систематизовані, усвідомлені; диференціює чесноти і вади (власні та інших людей), самооцінка адекватна; незалежна; <i>почуття</i> яскраві, виразні, стабільні; настрої, бадьорий, світовідчуття оптимістичне, <i>ціннісне ставлення</i> до себе, до інших людей, до культури та об'єктів природи збалансовані, позитивно забарвлені; базові соціально-моральні якості, сформовані; розвинені самоконтроль та саморегуляція діяльності; <i>поведінка</i> стабільна, самостійна, впевнена, зовнішньо і внутрішньо детермінована, соціально компетентна та морально зріла.	Моральні норми є внутрішнім надбанням, керують поведінкою; дотримується правил за відсутності контролю дорослого; добре орієнтується у соціальних межах та оцінках; помічає порушення моральної норми не лише іншими, але і свої власні; активно протидіє порушенням моральних норм оточуючими; поведінка мотивована соціальними та особистісними мотивами; поважає себе та інших людей, відстоює власну гідність; індивідуальні інтереси збалансовані з груповими; сформовані самоконтроль і саморегуляція; творчо й у соціально прийнятний спосіб самовиражається.
Частково збалансований	<i>Знання</i> адекватні, аргументовані, стосуються різних сфер життєдіяльності; проте недостатньо глибокі й систематизовані; усвідомлює основні чесноти і вади (свої та значущих людей), самооцінка адекватна, проте зазнає впливу авторитетних дорослих; розвинена <i>емоційна сфера</i> ;	Моральні норми та соціальні межі перетворилися на внутрішні спонуки, регулюють поведінку у звичних та нових умовах життя; самооцінка адекватна, проте недостатньо впевнена; іноді порушує норми, проте усвідомлює цей факт, визнає провину, вибачається; добре розвинені

Продовження таблиці

1	2	3
	<p>соціально-моральні <i>почуття</i> яскраві, збалансовані, проте дещо плинні; <i>система ціннісних ставлень</i> сформована на достатньому рівні; більш-менш збалансовані між собою базові якості; <i>поведінка</i> здебільшого стабільна, орієнтована на моральні правила й соціальні оцінки, переважно стабільна.</p>	<p>комунікативні уміння, легко встановлює контакти, товариський у спілкуванні з однолітками, доброзичливий, проте вибірковий; конфлікти розв'язує у мирний спосіб, уміє домовлятися, узгоджувати позиції, не жаліється дорослому, товаришує переважно з певним колом осіб.</p>
<p>Дисгармонійний</p>	<p><i>Знання</i> норм і правил поведінки в цілому адекватні, проте схематичні, завчені, недостатньо усвідомлені та аргументовані, часто залишаються незадіяними у поведінці; <i>емоції</i> нестійкі, погано регульовані, настрої плинні, світовідчуття коливається від оптимістичного до песимістичного; <i>ставлення</i> до себе більш позитивне, ніж до оточуючих людей; <i>поведінка</i> нестабільна, прояви впевненості чергуються з невпевненістю у собі; орієнтація на моральні норми ситуативна; рахується з авторитетом дорослих та окремих однолітків; періодично самовиражається у соціально неприйнятний спосіб.</p>	<p>Прагне поводити себе належним чином з потреби схвалення та підтримки хороших взаємин із значущими людьми; самооцінка нестабільна – від завищеної до заниженої; виявляє недовірливість частіше, ніж доброзичливість та чуйність; до нових умов життя та вимог адаптується складно; часто порушує моральні норми, намагається домінувати, командувати слабшими за себе; у спілкуванні з сильнішими прагне вислужитися, отримати схвалення, продемонструвати свої можливості; складно уживається з однолітками, подекуди грає наодинці.</p>
<p>Деструктивний</p>	<p><i>Знання</i> моральних норм клаптеві, схематичні, поверхові, спрощені, не аргументовані; <i>емоційний стан</i> переважно напружений, стривожений, негативні емоції переважають над позитивними, погано контролюються і регулюються; <i>ставлення</i> до себе упереджене, недовірливе, здебільшого негативне; інших переоцінює, легко приймає їхню точку зору; <i>поведінка</i> невпевнена, залежна від керівництва, опіки та допомоги ззовні; у взаєминах з авторитетними однолітками поводить конформно, виявляє заподадливість, прагне догодити, бути їм корисними.</p>	<p>Норми моралі та соціальні обмеження є чимось зовнішнім; рахується з ними, оскільки вони встановлені авторитетними дорослими; самооцінка занижена, неадекватна, очікування щодо себе низькі, самоповага не сформована; недовірливий, скутий, невпевнений, діє морально з суто егоїстичних міркувань; поведінка мотивується страхом покарання та власними інтересами; виявляє чуйність дистанційно, часто посідає ухильницьку позицію спостерігача збоку; радше прагне уникнути неуспіху, ніж досягти успіху.</p>

Встановлено, що досліджувані розподілилися за визначеними типами соціально-моральної вихованості таким чином: до гармонійно-конструктивного увійшло 20,0 % дошкільників; до частково збалансованого – 37,5 %; до дисгармонійного – 27,5 %; до

деструктивного – 15,0 %. Отже, 42,5 % дітей старшого дошкільного віку характеризуються дисгармонійним та деструктивним характером соціально-моральної вихованості. Виявлені тенденції актуалізували необхідність оптимізації виховного процесу, розробки технології підвищення ефективності соціально-морального виховання дітей 5–6 років.

До основних умов оптимізації процесу соціально-морального виховання дитини дошкільного віку віднесено:

- *організацію життєдіяльності на засадах особистісно орієнтованого підходу, суб'єкт – суб'єктної взаємодії дітей з педагогом*, засновану на повазі її суджень, урахуванні індивідуальних інтересів, наданні права на самостійні вибори і прийняття власних рішень (Г. Балл, І. Бех, О. Кононко, Т. Титаренко);
- *сприяння процесу реалізації дитиною свого природного потенціалу*, потреби у самовираженні; залучення до виробленої суспільством культури, розвитку ціннісного ставлення до себе та довкілля, почуття власної гідності, честі, правдивості (А. Аніщук, І. Онищук, Н. Чиренко, Р. Шакуров);
- *підтримка самостійності* дитини, самовизначення лінії поведінки в соціумі без повсякчасного зовнішнього контролю дорослого; заохочення саморегуляції поведінки та діяльності; *опора на совість* як внутрішню етичну інстанцію (О. Запорожець, О. Кононко, В. Котирло, Снайдер);
- *плекання творчих здібностей*, креативності як базової якості особистості (Н. Гавриш, О. Дронова, О. Кононко);
- *розвиток емоційної сприйнятливості, чутливості*, на базі яких формуються толерантність, людяність, чуйність, уміння рахуватися з іншими (В. Зеньковський, О. Козлюк, Г. Марчук, Т. Поніманська);
- *інтеграція соціально-морального виховання* в інші напрями виховної діяльності, зокрема трудове, патріотичне, статеве, екологічне (Р. Бочарова, Р. Буре, Т. Маркова);
- *збалансованість індивідуального та колективного* начал у виховній роботі (В. Зеньковський, В. Сухомлинський);
- *вправлення у практичному володінні дітьми виразними рухами – мімікою, жестами, пантомімікою* (О. Кошелева, М. Чистякова) та *розвиток мовленнєвих засобів спілкування* (А. Аніщук, Н. Гавриш, Т. Піроженко).

Упровадження у педагогічну практику вказаних вище педагогічних умов оптимізувало процес соціально-морального виховання дошкільників, дозволило індивідуалізувати роботу з представниками кожного з означених вище типів соціально-моральної вихованості, посилило їхню суб'єктну позицію.

Висновки. Соціально-моральне виховання – двосторонній процес, спрямований, з *одного боку*, на створення педагогом умов для позитивного розвитку і духовно-ціннісної орієнтації дошкільника, з *іншого* – на набуття дитиною соціально-моральних якостей і розгортання на їх основі свого природного потенціалу. Результатом цього процесу є соціально-моральна вихованість як інтегративна якість особистості, що проявляється у чуйному ставленні дитини до інших та гармонійному входженні в культуру. Педагогічними умовами оптимізації процесу соціально-морального виховання дітей 5–6 років виступають: реалізація суб'єкт-суб'єктних відносин педагога і дітей; актуалізація природного потенціалу дошкільника шляхом заохочення до самостійності, прийняття власних рішень, здійснення свідомого вибору; підтримка прагнення дошкільників до самовираження у соціально прийнятний спосіб; формування в них емоційної сприйнятливості та чуйності; виховання совісті як внутрішньої етичної інстанції; розвиток креативності як базової якості особистості й запоруки життєвого успіху.

До перспективних напрямів, що вимагають подальшого поглибленого вивчення, віднесено: розробку моделі оптимізації виховного процесу закладу дошкільної освіти з метою соціально-морального виховання дошкільників; створення психолого-педагогічного забезпечення вказаного напрямку виховної роботи; забезпечення наступності даного аспекту діяльності педагогів дошкільної та початкової ланок освіти.

Література

1. Армер Е. В. Картина мира и картина социальной реальности: социально-конструктивистский поход. *Вестник Томского государственного университета*. 2013. № 366. С. 24–27.
2. Вопнерук Е. А. Влияние личностных особенностей на восприятие социальной реальности. *Психологический вестник Уральского гос. у-та*. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2008. Вып. 6. С. 30–51.
3. Андреев Е. М. Новая социальная реальность: методологические проблемы интегративного социально-философского и социологического анализа. *Общество и право*. 2009. № 5 (27). С. 13–20.
4. Разин А. А. Современная мораль и ее философские основания. *Этическая мысль*. 2012. № 12. С. 33–44.
5. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності. Київ: Либідь, 2006. 272 с.
6. Буре Р. С. Социально-нравственное воспитание дошкольника. Москва: Мозаика-синтез, 2011. 298 с.
7. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка. Київ: Академвидав, 2006. 456 с.
8. Козлова С. А. Мой мир: приобщение ребенка к социальному миру. Коррекционно-развивающие занятия с дошкольниками. Москва: ЛИНКА-ПРЕСС, 2000. 224 с.
9. Кошелева А. Д. Проблема эмоционального мироощущения ребенка в детской практической психологии. *Психолог в детском саду*. 2000. № 2–3. С. 25–38.
10. Зеньковский В. В. Социальное воспитание, его задачи и пути. *Психология детства*. Екатеринбург: Деловая книга, 1995. С. 294–344.

References

1. Armer, Ye. V. (2013). Kartina mira i kartina sotsialnoy realnosti: sotsialno-konstruktivistskiy pokhod [The picture of the world and the picture of social reality: a socio-constructivist campaign] *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta – Bulletin of Tomsk State University*, Vol. 366, 24–27 [in Russian].
2. Vopneruk, E. A. (2008). Vliyaniye lichnostnykh osobennostey na vospriyatiye sotsialnoy realnosti [Influence of personality characteristics on the perception of social reality] *Psikhologicheskiiy vestnik Uralskogo gos. u-ta – Psychological Bulletin of the Ural State university*. Yekaterinburg: Publishing House Ural. Univ., Vol. 6, 30–51 [in Russian].
3. Andreyev, E. M. (2009). Novaya sotsialnaya realnost: metodologicheskiye problemy integrativnogo sotsialno-filosofskogo i sotsiologicheskogo analiza [New social reality: methodological problems of integrative socio-philosophical and sociological analysis]. *Obshchestvo i pravo – Society and law*, 5 (27). 13–20 [in Russian].
4. Razin, A. A. (2012). Sovremennaya moral i yeye filosofskiyе osnovaniya [Modern morality and its philosophical foundations] *Eticheskaya mysl – Ethical thought*, 12. 33–44 [in Russian].
5. Bekh, I. D. (2006). *Vykhovannia osobystosti: Skhodzhennia do dukhovnosti* [Education of the Personality: Approach to Spirituality]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
6. Bure, R. S. (2011). *Sotsialno-nravstvennoe vospitanie doshkolnika* [Social and moral education of a preschooler]. Moskva: Mozaika-sintez [in Russian].
7. Ponimanska, T. I. (2006). *Doshkilna pedahohika* [Preschool pedagogy]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
8. Kozlova, S. A. (2000). *Moj mir: priobshchenie rebenka k socialnomu miru. Korrekcionno-razvivayushchie zanyatiya s doshkilnikami* [My world: introducing the child to the social world. Corrective developmental classes with preschool children]. Moskva: LINKA-PRESS [in Russian].
9. Kosheleva, A. D. (2000). Problema emocionalnogo mirooshchushcheniya rebenka v detskoj prakticheskoy psihologii [The problem of the child's emotional attitude in children's practical psychology]. *Psiholog v detskom sadu – Psychologist in kindergarten*, 2–3. 25–38 [in Russian].
10. Zenkovskij, V. V. (1995). Socialnoe vospitanie, ego zadachi i puti [Social education, its tasks and ways]. *Psihologiya detstva – Childhood psychology*. Ekaterinburg: Delovaya kniga, 294–344 [in Russian].

Кононко Е. Л.

доктор психологических наук, профессор, заведующая кафедрой дошкольного образования Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

**Социально-нравственное воспитание в раннем онтогенезе:
теоретические и технологические аспекты**

В статье обоснованы концептуальные и технологические аспекты социально-нравственного воспитания в раннем онтогенезе. Определены критерии, показатели и четыре типа социально-нравственной воспитанности детей старшего дошкольного возраста. Описаны содержательные и структурные характеристики представителей каждого типа. Разработаны педагогические условия оптимизации воспитательного процесса дошкольного учреждения, направленные на социально-нравственное развитие детей 5–6 лет.

Ключевые слова: картина социальной реальности дошкольника, социально-нравственное воспитание, структурные и содержательные характеристики социально-нравственной воспитанности, педагогические условия оптимизации воспитательного процесса, технология социально-нравственного воспитания дошкольника.

Kononko E. L.

Doctor of Psychology, Professor, Head of the Department of Preschool Education of the Nezhin State University of the Name of Mykola Gogol

**Social and moral education in early ontogenesis:
theoretical and technological aspects**

The conceptual and technological aspects of social and moral education in early ontogeny are substantiated in the article. The relevance of the research is determined by: lack of theoretical and experimental studies of the indicated direction, performed on older preschool children; a change in Ukraine's social realities related to the transformation of social values, the dominance of pragmatic orientations over moral and spiritual ones; the need for pedagogical practice of developing methodological orientation to optimize the process of social and moral education in preschool and family. The study identifies criteria, indicators and four types of social and moral upbringing of older preschool children – harmoniously constructive, partially balanced, disharmonious, destructive; the peculiarities of preschoolers' knowledge about the content of the concepts of "social" and "moral" are characterized; their emotional-motivational attitude to moral norms, social assessments and limits of permissible behavior; formation of real skills of social and moral activity in different spheres of life and types of activity. The structural and substantive characteristics of each type of social and moral education of preschool children are revealed. The strategy of introduction into practice of pedagogical conditions of optimization of the educational process aimed at ensuring the balance of social and moral in the development of children of 5–6 years is developed and described. The main pedagogical conditions of optimization include: realization of sub "ect-sub" ective relations of teacher and preschool children; promoting the actualization of their natural potential by promoting independence, making their own decisions, and making informed choices; support the preschoolers' desire to express themselves in a socially acceptable way; formation of emotional sensitivity and sensitivity in them; education of conscience as an internal ethical authority; the development of creativity as a basic quality of personality and the key to life success.

Key words: picture of social reality of preschooler, social and moral education, structural and substantive characteristics of social and moral education, pedagogical conditions of optimization of educational process, technology of social and moral education of preschooler.